

DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2023-63-01>

УДК 94(32)-057.341"02":929Птолемей3

Андрій Зелінський

доктор історичних наук, в. о. провідного наукового співробітника
Державна установа «Інститут всесвітньої історії Національної академії
наук України»

Вул. Леонтовича, 5, 01054, Київ, Україна

Email: z-al@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0214-4625>

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИЙНЯТТЯ ЕПІКЛЕСИ «ЕВЕРГЕТ» ПТОЛЕМЕЄМ III¹

У 2020 р. побачила світ моя монографія «Від басилевсів-фараонів до фараонів-басилевсів: перші 100 років птолемейської монархії». На сторінках цієї праці,

Як цитувати: Зелінський, А. До питання про прийняття епіклеси «Евергет» Птолемеем III. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія», вип. 63, 2023, с. 10-29. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2023-63-01>*

How to cite: Zelinskyi, A. On the Question of the Adoption of the Epiclesis 'Euergetes' by Ptolemy III. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History*, no. 63, 2023, pp. 10-29. DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2023-63-01> (In Ukrainian)

© Зелінський А., 2023

 This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

---

¹ В основу цієї статті покладено матеріали доповіді «Прийняття Птолемеем III епіклеси «Эвергет» в свете т. н. Александрийского синодального декрета», представленої на XII Міжнародній науковій конференції «Проблеми історії та археології України» (Харків, 2020 р.) і зміст додатку № 6 з неодноразово згадуваної на цих сторінках монографії: «Від басилевсів-фараонів до фараонів-басилевсів: перші 100 років птолемейської монархії» (Zelinskyi 2020b, 35; 2020c, 241-242, 530-532, прим. 2002-2011). Також дякую вітчизняним і зарубіжним колегам, котрі протягом кількарічної роботи над цією темою брали участь у її обговоренні. При цьому підкреслюю, що несу одноосібну відповідальність за викладені нижче думки, припущення й інтерпретації.

спираючись на дані Александрійського «синодального» декрету від 3 грудня 243 р. до Р. Х., я запропонував змістити датування голоду часів Птолемея III з 245/244 р. до Р. Х. на період між кін. 243 і поч. 238 рр. до Р. Х. У разі правильності зазначеного припущення виникає необхідність перегляду питання про обґрунтування прийняття Птолемеєм грецької форми сакральної епіклеси «Евергет» (Благодійник), яке я раніше пов'язував з допомогою, наданою царем населенню Єгипту під час вищезгаданого голоду. У сучасній історіографії є низка альтернативних припущень з приводу попередніх дій Птолемея III, які начебто відповідали елліністичним уявленням про евергетизм. З-поміж них: переможне завершення Азійської кампанії (246/245 р. до Р. Х.), здійсненої в межах III Сирійської війни (246–241 рр. до Р. Х); придушення внутрішніх заворушень у самому Єгипті; повернення до Єгипту статуй місцевих богів і культових предметів, свого часу вивезених персами; благодіяння, здійснені стосовно єгипетських храмів і священних тварин. При цьому вищевказані дії Птолемея III або не підпадають під поняття «благодіяння», або переважно стосуються етнічних єгиптян. Сліди грецького семантичного навантаження епіклеси «Евергет» варто шукати саме в Александрійському «синодальному» декреті, виданому єгипетським жрецтвом. У ньому названо благодіяння Птолемея III, які здійснив александрійський володар протягом перших років царювання. З-поміж них згадано послаблення фіскальної політики і проголошення масової амністії. Ці заходи потрапляли під поняття «евергетизм» як у єгипетській, так і в грецькій (а особливо елліністичній) традиції. При цьому обидва вони могли стати приводом для офіційного обожнення елліністичного володаря. Відповідь апофеозом на масштабний акт економічного евергетизму набула в елліністичному світі форми повсякденної реальності. Своєю чергою, проголошення амністії щодо в'язнів безпосередньо наближало благодійника до богів-олімпійців на чолі з самим Зевсом.

Ключові слова: **елліністичний Єгипет, Птолемей III, Александрійський «синодальний» декрет, обожнення, евергетизм, амністія.**

У 2020 р. побачила світ моя монографія «Від басилевсів-фараонів до фараонів-басилевсів: перші 100 років птолемеївської монархії». У межах цієї праці я виклав власне бачення логіки історичного розвитку держави Птолемеїв протягом кін. IV – кін. III ст. (тут і далі — до Р. Х.) (Zelinskyi 2020c). На її сторінках з огляду на свідчення нещодавно відкритих елліністичних джерел було запропоновано нові погляди на перебіг і хронологію низки подій, пов'язаних з історією вищезгаданого державного утворення. Зокрема, спираючись на зміст

т. зв. Александрійського «синодального» декрету, прийнятого єгипетським жрецтвом 3 грудня 243 р.², у сукупності з добре відомим свідченням Атенея з Навкратісу щодо відправки сиракузьким царем Гієроном II до голодуючого Єгипту морського продовольчого транспорту (Athen. V. 209a-b), я запропонував змістити датування єгипетського голоду часів Птолемея III з 245/244 р.³ на період між кін. 243 і поч. 238 рр. У межах представленої мною аргументації йшлося, зокрема, про відсутність будь-яких згадок чи бодай натяків стосовно єгипетського голоду в тексті Александрійського декрету і про неможливість відправки Гієроном II продовольчої допомоги до країни Нілу перед закінченням I Пунічної війни (тобто до 241 р.) (Zelinskyi 2020 с. 134-135, 424-426, прим. 1138-1156)⁴. У разі правильності цього припущення виникає необхідність перегляду питання про безпосередні обставини прийняття згаданим царем грецької форми сакральної епіклеси «бог-Евергет» («бог-благодійник»), поширюваної й на його дружину — Береніку II. Попередньо я вже висловив деякі міркування з цього приводу (див. прим. 1). Проте, гадаю, вони потребують певного поглиблення й узагальнення, що й буде здійснено в цій публікації.

Немає жодного сумніву в тому, що у випадку Птолемея III епіклеса «Евергет» містила як грецькі, так і єгипетські конотації (див.,

---

² Ієрогліфічний і демотичний варіанти цього надзвичайно цікавого документа вперше видав міжнародний колектив дослідників у 2012 р. (El-Masry, Altenmüller, Thissen 2012). Грекомовний же варіант зазначеного тексту на сьогоднішній день є дуже приблизною реконструкцією (порівн. El-Masry, Altenmüller, Thissen 2021, 1, 67, 216-219; Pfeiffer 2020, 236). З цієї причини я вирішив відмовитися від його використання на сторінках запропонованого дослідження.

³ Щодо традиційного датування зазначеної події див., наприклад: Bonneau 1971, 126-130; Hauben 1990, 33-34; Beyer-Rotthoff 1993, 37-38; Hölbl 2001, 49; Huss 2001, 373-374; Ludlow, Manning 2016, 156-159; Ladynin 2016, 294-295; Pfeiffer 2017, 91-92; Pfeiffer, Klinkott 2021, 238-241.

⁴ Див. також мою ранішу публікацію, присвячену цьому питанню (Zelinskyi 2020a). До цього побіжні зауваження з приводу необхідності перегляду датування зазначеної події зробили Ж. Олів'є, К. Лорбер, а також Ж.-І. Карпе-Маратре (Olivier, Lorber 2013, 125; Carrez-Maratray 2014, 162).

наприклад: Pfeiffer 2002, 937-947)⁵. Стосовно останніх недвозначно висловилися Порфирій і Св. Ієронім. Вони відзначили, що єгиптяни проголосили Птолемея III Евергетом⁶ на знак подяки за повернення двох з половиною тисяч статуй місцевих богів, свого часу «депортованих» з країни пірамід персами⁷. Ситуація ж із визначенням грецького підгрунтя зазначеної епіклеси після введення до наукового обігу Александрійського «синодального» декрету зазнала деяких змін.

У зв'язку з цим передусім слід відзначити, що запровадження грецького (елліністичного) культу богів-Евергетів відбулося за кілька місяців до появи його єгипетського варіанта. Першу відому нам єгипетську згадку відповідного правлячого подружжя як богів благодійних зафіксовано в тому ж таки Александрійському декреті (El-Masry, Altenmüller, Thissen 2012, 32-36, 44-51, 58-66, 68-70, 117-150; порівн. Carrez-Maratray 2014, 155-162; Zelinskyi 2020c, 173-174), датованому, як ми пам'ятаємо, 3 грудня 243 р. (порівн. прим. 2). Своєю чергою, найбільш рання з відомих нам згадок відповідної грекомовної епіклеси пов'язана з долученням Птолемея та Береніки до офіційного епонімного культу

⁵ Цікаво, що, окрім грецького та єгипетського варіантів зазначеної епіклеси, також існував фінікійський її еквівалент (Volkman 1956, 451, Anm. 1).

⁶ Тобто богом благодійним (Koenen 1993, 61-62; Hölbl 2001, 82, 111; Huss 2001, 337-338; Pfeiffer 2002, 942-946; Ladyin 2007, 273-287; Clayman 2014, 133-134; van Oppen de Ruiter 2015, 36; порівн. Zelinskyi 2010, 326н, прим. 353).

⁷ «... [Птолемей. — А. 3.] забрав сорок тисяч талантів срібла та дві з половиною тисячі дорогоцінних посудин і статуй богів, з-поміж яких були й ті, що камбіз, захопивши Єгипет, вивіз до Персії. Згодом же схильні до поклоніння ідолам єгиптяни проголосили його [Птолемея. — А. 3.] Евергетом, бо той через багато років повернув їхніх богів» «... [Ptolemaeus. — А. 3.] quadraginta millia talentorum argenti tulit et vasa pretiosa simulacraque deorum duo millia quingenta, in quibus erant et illa quae Cambyses capta Aegypto et in Persas portaverat. Denique gens Aegyptiorum idolatriae dedita, quia post multos annos deos eorum retulerat, Euergeten eum [Ptolemaeum. — А. 3.] appellavit» (Porphy. Fragm. 43 = Hier. Com. In Dan. XI. 6-9). Повернення Птолемеєм III до Єгипту «захоплених у полон» статуй місцевих богів, а разом з ними — і численних предметів культового призначення також віднайшло своє відображення в низці більш ранніх історичних джерел. З-поміж них: Адулітанський напис (OGIS, № 54, 20-22), все той же Александрійський і Канопський «синодальні» декрети (El-Masry, Altenmüller, Thissen 2012, 39-40, 42-43, 54-57, 97-103, 110-115, 164-169; OGIS, № 56, 10-11 = CGC, № 22186, 10-11 = Pfeiffer 2004, 84-85, 87-88), т. зв. Декрет Рафії (CGC, № 31088, 22 = Thissen 1966, 16-17) і (у спотвореному вигляді) Книга пророка Даниїла (Dan. XI. 8).

держави Птолемеїв, з'являється вже у серпні/вересні того ж року (PSI, № 389; порівн. Muccioli 2013, 181; Clayman 2014, 13, 133-134, 192, not. 23, 212, not. 4; Ladynin 2016, 284-285; Zelinskyi 2020c, 173). Виходячи з факту первинності появи грецької форми царської епіклеси, ми опиняємося перед проблемою визначення базових пріоритетів, які продиктували доцільність її вибору в контексті представників греко-македонського сегмента населення елліністичного Єгипту.

Донедавна я розглядав зазначену доцільність у контексті традиції грецького хлібного евергетизму. Це визначення я розумію як поширену в Елладі практику наділення епітетом «Евергет» людей, котрі здійснили акт благодіяння на адресу того чи того полісу наданням хлібного дарування або забезпеченням можливості для закупівлі збіжжя за пільговими цінами (Zelinskyi 2010, 257-259; порівн. Brumbaugh 2019, 233-234; також див. нижче). У зв'язку з цим насамперед спадала на думку масштабна закупівля збіжжя, згодом розподіленого серед населення Єгипту, яку здійснили Птолемей III і Береніка II під час уже згадуваного на цих сторінках масштабного голоду (OGIS, № 56, 13-18 = CGC, № 22186, 13-18 = Pfeiffer 2004, 93-101). Таке припущення виглядало цілком коректно в разі віднесення вищевказаних дій царственного александрійського подружжя на 245–243 рр. (порівн. прим. 4). Однак висновок про визнання Птолемея III богом-Евергетом ще до початку зазначеного голоду (див. вище) спонукає нас до пошуку інших чинників, які б виправдовували вибір царської епіклеси в очах греко-македонської та й загалом елліністичної аудиторії.

У сучасній історіографії представлено низку альтернативних припущень щодо попередніх дій Птолемея III, котрі так чи так могли відповідати елліністичним уявленням про евергетизм (див., наприклад: Beyer-Rothhoff 1993, 287-289; Pfeiffer 2002, 939-941; Muccioli 2013, 182-183). Серед них: 1) переможне завершення азійської кампанії (246/245 р.), здійсненої в межах III Сирійської війни (246/241 р.)⁸; 2) придушення

---

⁸ Про цей конфлікт див. Beyer-Rothhoff 1993, 17-67; Huss 2001, 338-355; Grainger 2010, 153-170; Grabowski 2010, 173-180; Pfeiffer 2017, 81-91; Johstono 2020, 162-199, 296-300; Zelinskyi 2020c, 126-150, 406-449, прим. 1020-1317; а також Coşkun 2018 та Olbrycht 2021, 50-65; обидві останні роботи містять відверто контраверсійні погляди.

внутрішніх заворушень, які спалахнули в самому Єгипті (порівн. прим. 3 і 23); 3) уже згадуване на цих сторінках повернення статуй місцевих богів, що їх свого часу вивезли перси (див. прим. 6-7); 4) благодіяння на адресу єгипетських храмів і священних тварин⁹, датовані як першим роком царювання відповідного володаря (246 р.), так і періодом між завершенням азійського походу і ухваленням постанови, зафіксованої в Александрійському декреті. При цьому слід зазначити, що вищеназвані царські вчинки або не підпадають під поняття «благодіяння», або переважно стосуються етнічних єгиптян. У першому випадку йдеться про варіанти 1-2, у другому — про варіанти 3-4. Військові перемоги, як і дії щодо відновлення внутрішнього ладу, пов'язані з неминучим кровопролиттям, передусім — із загибеллю воїнів самого Птолемея¹⁰, на мій погляд, як такі не могли розглядатися як царські благодіяння. Своєю чергою, схоже, що, попри наявність поступальної тенденції щодо проникнення місцевих релігійних уявлень до середовища середземноморських іммігрантів (див., наприклад: Zelinsky 2010, 263-281, 332-351, прим. 394-550), греко-македонське населення Єгипту ще не було достатньо підготоване до сприйняття царських благодіянь, здійснених щодо єгипетських храмів і об'єктів

---

⁹ Найбільш рельєфно зазначені благодіяння зафіксовано в Александрійському декреті (El-Masry, Altenmüller, Thissen 2012, 37-38, 41-43, 52, 55-57, 84, 104-114); водночас вони досить чітко проглядаються і в пізнішій Канопській постанові, прийнятій учасниками єгипетського жрецького «синаду», котрий відбувся 238 р. (OGIS, № 56, 7-10 = CGC, № 22186, 7-10 = Pfeiffer 2004, 82-86). Стосовно порівняльного аналізу відповідних проходів з обох документів див. Zelinsky 2020a, 68-69. При цьому кілька побіжних зауважень з цього приводу зробив Ж.-І. Карре-Маратре у 2014 р. (Carrez-Maratrey 2014, 162). Монографія цього дослідника, присвячена Береніці II, опинилася у руках автора цих рядків лише 2021 р.

¹⁰ На користь відчутних людських втрат, які зазнав Птолемей III на першому етапі III Сирійської війни, свідчить клинописне нарративне джерело, яке в наукових колах отримало назву «Хроніка вторгнення Птолемея III». Зазначений текст містить розповідь про двомісячну єгипетську облогу Вавилону на початку 245 р., під час якої, між іншим, єгипетська сторона була змушена залучати людські резерви (BCHR, 11 (<<https://www.livius.org/sources/content/mesopotamian-chronicles-content/bchr-11-invasion-of-ptolemy-iii-chronicle/>>)). Сюди ж слід додати низку грекомовних птолемеївських папірусів від 244–243 рр., які вказують на передачу земельних військових наділів (клерів) новим суб'єктам землетримання (Johstono 2020, 187-199, 299n, not. 35-41).

місцевого культу священних тварин, у світлі наявних на той час уявлень про грецький або навіть елліністичний евергетизм¹¹.

Натомість, на мою думку, сліди грецького семантичного навантаження епіклеси Птолемея III варто шукати в тексті Александрійського «синодального» декрету, у якому ретельно перераховано благодіяння, що їх здійснив згадуваний цар протягом перших років володарювання (див. прим. 2). З-поміж таких благодіянь згадується пом'якшення фіскальної політики й масове звільнення ув'язнених осіб.

Видавці декрету переклали відповідний пасаж його ієрогліфічної версії так: «Die Steuern des Königs und seine Abgaben, die in Ägypten bestanden, die verminderte Seine Majestät (zum Teil), zusätzlich zu der Steuer, die er zu seinem Teil (d. h. auf ihn bezogenen Anteil) gänzlich erließ. Die Steuern (Besitz des Königs), die als Rückstand entstanden waren bei allen Menschen Ägyptens, mit zahlenmäßig sehr viel Geld, die erließ Seine Majestät, um die Soldaten und alle Menschen zu seiner Zeit glücklich zu machen. Dieser vollkommene Gott ließ zahlreiche Verhaftete frei, die viele Jahre eingesperrt waren» (El-Masry, Altenmüller, Thissen 2012, 88)¹².

Переклад паралельного демотичного проходу, який зробили видавці, виглядає так: «Die staatliche(n) Abgabe(n) und die Steuer(n), die in Ägypten bestanden, verringerte er zum Teil, zum Teil erließ er sie gänzlich. Die dem König, i. h. g. [скорочення від традиційної супровідної формули: «Leben, Heil, Gesundheit». — A. 3], (geschuldeten) Restbeträge,

---

¹¹ В одній з публікацій французький дослідник К. Тьєрс довів, що в елліністичному Єгипті справді існувала загальна практика приватних благодіянь на адресу храмів, котру можна окреслити як приватний евергетизм. Проте в цій же роботі він відзначив, що прояви такого евергетизму, що його здійснили нащадки середземноморських переселенців на користь суто єгипетських храмів, з'являються у відомих нам джерелах, починаючи лише з II ст. (Thiers 2006, 275-301).

¹² «Царські податки та збори, що існували в Єгипті, його величність (частково) зменшив, на додачу до податку, який він скасував зовсім. Податки (власність царя), за якими були заборгованості серед усіх людей Єгипту у великій кількості срібла, його величність пробачив, щоб зробити солдатів і всіх людей щасливими за його часу. Цей досконалий бог звільнив багатьох в'язнів, які були ув'язнені багато років». Детальнішу інформацію щодо цього фрагмента див.: El-Masry, Altenmüller, Thissen 2012, 38, 86-91.

die [zu Lasten der Bewohner] Ägyptens bestanden, erließ er, um zu bewirken, dass das Heer und alle übrigen Menschen in guter Verfassung seien in der Regierungszeit. Er ließ viele Menschen frei, die viele Jahre in Haft waren» (El-Masry, Altenmüller, Thissen 2012, 88)¹³.

Як у єгипетській, так і в грецькій (а особливо елліністичній) традиції обидва названі царські заходи потрапляли під поняття евергетизму (див., наприклад: Gehrke 1990, 50-51; Manning 2010, 95, not. 86; Surikov 2011, 40-41; Prioux 2011, 210-211; El-Masry, Altenmüller, Thissen 2012, 91; Domingo Gygax 2016; Coppola 2016, 28-29). Відповідно вони були однаково близькі та зрозумілі як для єгиптян, так і для середземноморських іммігрантів. І в нашому випадку особливо важливо те, що обидва зазначені заходи можна об'єднати поняттям «амністія»¹⁴ і піднести до рівня божественних категорій¹⁵.

Наявність безпосереднього зв'язку між прийняттям Птолемеєм III епіклеси «Евергет» і пом'якшенням ним податкового тягара¹⁶ та скасуванням недоїмок майже не потребує додаткових роз'яснень. У цьому контексті варто відзначити лише кілька моментів. По-перше: для жителів елліністичної ойкумени економічний евергетизм набув форми мало не повсякденного явища (порівн. Bringmann 1993, 8-25; також див. вище); класичним прикладом його прояву можна вважати вищезгадані «хлібні благодіяння». По-друге: за елліністичного

¹³ «Деякі державні збори та податки, що існували в Єгипті, він [цар. — А. З.] зменшив, а від деяких зовсім відмовився. Цар — життя, здоров'я, сила — (належні йому) недоїмки, що були [з боку мешканців] Єгипту, постановив скасувати, щоб армія та всі інші люди були в доброму стані під час його правління. Він звільнив багатьох людей, які багато років були ув'язнені». Детальнішу інформацію щодо цього фрагмента див. El-Masry, Altenmüller, Thissen 2012, 52-53, 86-91.

¹⁴ У цьому випадку я розглядаю термін «амністія» в контекстах, які запропонував Ц. Ла'да (La'da 2013b; 2013a).

¹⁵ У приватному листуванні проф. Л. Рубінштайн (Лондон) погодилася зі мною щодо доцільності розгляду амністії тюремних в'язнів як одного з компонентів ідеологічного навантаження епіклеси Птолемея III.

¹⁶ Відповідне свідчення Александрійського декрету має підтвердження і в папірологічних джерелах. Наприклад, у низці документів, датованих 244–243 рр., фіксуються деякі, можливо тимчасові, фінансові послаблення, котрі стосувалися поземельного і соляного податків (див., наприклад: P.Col.Zen. II, № 87; порівн. Bonneau 1971, 125; Shelton 1988; Hayden 2018, 337).

періоду акти подібного евергетизму, що походили від монархів, нерідко спричинювали обоження останніх; як приклад подібного апофеозу можна згадати хоча б акт обоження громадянами Візантія Евергетового батька — Птолемея II Філадельфа, що стало виявом вдячності політів за отримані ними від царя хлібні, грошові й територіальні дари, а також допомогу боеприпасами під час війни з Селевкідом Антіохом II (Dion. Byz. 41; порівн. Gabelko 2005, 103-111; Zelinskyi 2021, 159-160)¹⁷. І по-третє: скасування царських недоїмок, по суті, може розглядатися як акт економічної амністії, тобто вибачення й викреслення з пам'яті податкових провинностей, скоєних щодо держави (La'da 2013b, 168-170, 200-201; порівн. Carrez-Maratray 2014, 162). Відповідно пом'якшення фіскальної політики, яке запровадив Птолемей III у межах усєї підвладної йому держави, в очах його підданих з числа греко-македонян розцінювалось як акт економічного евергетизму, котрий з огляду на його масштабність і, так би мовити, дух епохи безумовно заслуговував на визнання царственного благодійника не просто Евергетом, а богом-Евергетом. Водночас розуміння скасування недоїмок як економічної амністії, на мою думку, дозволяє трактувати будь-який акт вибачення злочинців як вияв евергетизму.

Однак тема милосердя, виявленого щодо в'язнів, тобто власне класичної амністії, у контексті божественного евергетизму Птолемея III вимагає більшої уваги. Ідея застосування принципу «вибачити та забути» щодо провини різнопланових злочинців, зокрема — політичних супротивників, мала своє коріння як у класичній Греції (Chaniotis 2013; Dreher 2013; Scheibeireiter 2013), так і в доелліністичному Єгипті (Smith 1968; Hölbl 2001, 202; Huss 2001, 524-525; La'da 2013b; 2013a). Тому не дивно, що обидві ці традиції знайшли своє відображення в державній діяльності перших Птолемеїв (див., наприклад: La'da 2013a). Підтвердженням цього, наприклад, можуть служити два анекдоти, які передав Клавдій Еліан.

У першій книзі своїх «Строкатих оповідок» цей автор переповідає таку історію: «У царя Птолемея [Птолемей I. — А. 3.] був красивий коханець на ім'я Галет. . . Якось Галет їхав верхи поруч із царем. Здалеку

---

¹⁷ Загальний обсяг Філадельфової допомоги, можливо, був такий істотний, що жителі Візантія на короткий час навіть перейменували власний поліс на Птолемаїду (Psoma 2008; Zelinskyi 2020c, 358, прим. 733).

помітивши, що якихось людей ведуть на страту, він стривожено сказав Птолемеєві: “Цим людям пощастило, що ми на конях, і, якщо ти не проти, царю, поквапмося і наздоженімо їх, щоб постати перед нещасними як Діоскури, предстали їм гідні рятівники, як кажуть про Кастора та Полідевка”. Цар не міг натішитися добротою хлопчика і був захоплений його співчуттям; він звільнив засуджених до смерті і відтоді ще більше зазнав впливу чарів любові до нього»¹⁸.

У чотирнадцятій книзі того самого твору Еліан розповідає анекдот, фігурантом якого згідно з *communis opinio* безпосередньо виступає Птолемеї III (див., наприклад: Clayman 2014, 123-124; Carrez-Maratray 2014, 243; Sewell-Lasater 2020, 166): «Розповідають, що одного разу Птолемеї (замовчую, який саме) завзято грав у кості. Під час цього заняття йому почали читати список злочинців і призначених їм покарань, щоб цар визначив тих, які, на його думку, заслуговують на страту. Однак його дружина Береніка забрала в раба список і заборонила продовжувати читання, сказавши, що людські долі слід вирішувати продумано, а не за грою, бо людські голови не кості, щоб їх жбурляти. Птолемею припали до душі її слова, відтоді цар ніколи не вирішував під час гри подібні справи»¹⁹.

Безпосередню причетність перших Птолемеїв до вирішення питань, пов'язаних з переглядом долі ув'язнених, відображено й у папірологічному матеріалі. При цьому йдеться про в'язнів, котрі носили грецькі імена. Наприклад, у 254 р. такий собі Ефармост, котрий

---

¹⁸ Πτολεμαῖος ὁ βασιλεὺς ἐρώμενον εἶχε Γαλέτην ὄνομα, ἰδεῖν κάλλιστον. ἀμείνων δὲ ἦν ἄρα τούτῳ τῷ μεираκίῳ ἢ γνώμῃ τῆς μορφῆς, πολλάκις γοῦν αὐτῷ καὶ ὁ Πτολεμαῖος ἐμαρτύρει, καὶ ἔλεγεν ὡ ἀγαθὴ κεφαλὴ, κακοῦ μὲν οὐδεπώποτε οὐδενὶ γέγονας αἴτιος, πολλοῖς δὲ καὶ πολλὰ κάγαθὰ προὔξενήσας· ὁ μὲν οὖν ἵππευε σὺν τῷ βασιλεῖ τὸ μεираκίον ἰδὼν δὲ πόρρωθεν ἀγομένους τινὰς τὴν ἐπὶ θανάτῳ, οὐ ραθύμως εἶδεν, ἀλλ' ἔφη πρὸς τὸν Πτολεμαῖον ἄ βασιλεῦ, ἐπεὶ κατὰ τινα δαίμονα τῶν ἀγομένων ἀγαθὸν ἐπὶ ἵππων εὐτόχομεν ὄντες, φέρε, εἰ σοὶ δοκεῖ, τὴν ἔλασιν ἐπιτείναντες καὶ συντονώτερον ἐπιδιώξαντες Διόσκοροι τοῖς δειλαίοις γενόμεθα, σωτήρες ἐσθλοὶ κάγαθοι παραστάται, τοῦτο δὴ τὸ λεγόμενον ἐπὶ τῶν θεῶν τούτων. ὁ δὲ ὑπερησθεὶς αὐτοῦ τῇ χρηστότητι καὶ τῷ φιλοκτιρημον ὑπερφιλῆσας, καὶ ἐκείνους ἔσωσε καὶ ἐπὶ πλέον προσέθηκε τῷ φίλτρῳ τοῦ κατ' αὐτὸν ἔρωτος (Ael. Var. Hist. I. 30).

¹⁹ Ὁ μὲν Πτολεμαῖός φασιν (ὀπόστος δὲ ἦν οὗτος, εἴαν δεῖ) καθῆστο ἐπὶ κύβοις καὶ πεττεῦον διετέλει· εἰτὰ τις αὐτῷ παρεστὼς ἀνεγίνωσκε τῶν κατεγνωσμένων τὰ ὀνόματα καὶ τὰς καταδικὰς αὐτῶν προσπέλεγεν, ἵνα ἐκείνος παρασημήνηται τοὺς ἀξίους θανάτου. Βερενική δὲ ἢ γαμετὴ αὐτοῦ λαβοῦσα τὸ βιβλίον παρὰ τοῦ παιδὸς εἶτα οὐκ εἴασε διαναγνωσθῆναι τὸ πᾶν οὐκέτι, φήσασα πάνυ σφόδρα προσέχοντα τὴν διάνοιαν ὑπὲρ ἀνθρώπου ψυχῆς δεῖν λογίζεσθαι καὶ μὴ πρὸς παιδιᾶ γινόμενον· οὐ γὰρ ὁμοίαν εἶναι τὴν πτώσιν τῶν κύβων καὶ τὴν τῶν σωμάτων. πρὸς ταῦτα ὁ Πτολεμαῖος ἤσθη, καὶ οὐδέποτε κυβεῦον μετὰ ταῦτα ὑπὲρ ἀνθρώπου κρίσεως ἤκουσεν (Ael. Var. Hist. XIV. 43).

за невідомої нам причини протягом року перебував в ув'язненні, підготував клопотання стосовно перегляду своєї справи, сподіваючись, що воно з-поміж інших (!) буде передано Птолемеєві II в день народження²⁰. Своєю чергою, на початку 240 р. (тобто як мінімум через три роки після царської амністії, згаданої в Александрійському декреті) певний Гермократ докладав неабияких зусиль, спонукаючи низку впливових осіб, причетних до оточення Птолемея III, схилити царя до прийняття рішення про його (Гермократа) звільнення з попереднього ув'язнення²¹.

²⁰ «Εφαρμост βίτας Ζενονα. Δοδאו κοπιου λιστα, який я написав до Аполлонія; оскільки вважаю за доцільне написати також і йому особисто. Прощу виявити наполегливість з огляду на мене і вас самих, щоб скористатися можливістю подати цареві в день його народження між іншими й моє клопотання. Прощавай. 31 рік, [місяць — а. з.] φαμενοτ... Απολλוניου, розглянь, будь ласка, мій випадок; оскільки вже минув рік відтоді, як я мав нещастя потрапити до в'язниці. І доля надає мені шанс звернутися з клопотанням безпосередньо до царя у [його — Α. З.] день народження. Прощавай». Εφάρμοστος Ζήνωνι χαίρειν. τῆς πρὸς Απολλώνιον[γ]εγραμμένης παρ' ἡμῶν ἐπιστολῆς ὑπ[ο]γραφέ[φ]α[μεν] τάντιγραφα

(*)
· εδοκμασαμεγ

(*)

γάρ και αὐτοί γράφαι π[ρ]ὸς αὐτόν. καλῶς οὖν ποιήσεις ἡμῶν τε ἕνεκεν και σαυτοῦ [δια]στουδάσας ὅπως ἐν τοῖς τοῦ βασιλεῦς γενεθλίοις καιρόν λαβῶ[ν] [ἐν]τῷ [χ]ῆρις αὐτῷ μετα τῶν λοιπῶν ὑπέρ ἡμῶν. ἔρρωσο. (ἔτους) λα. Φαμενῶθ [-ca.-?-]. Απο[λ]λωνίωι. καλῶς ποιήσεις ἐπισημασμένος ὑπέρ ἡμῶν. κ[α]ί[γ]άρ ἦδη ἐστίν ἐνιαυτός ἀφ' οὗ συμβέβηκεν ἡμῖν δεδεμένοι[ς] [10] [ἐν φυ]λακῇ εἶναι. και γάρ ο καιρός αὐτός ἐπιδέχεται ἐπισκέψαι [σθα] και ὑπέρ ἡμῶν ἐν τοῖς τοῦ βασιλεῦς γενεθλίοις. ἔρρωσο (PSI, № 347 текст документа взято з веб-порталу Papyri.info — <<http://papyri.info/ddbdp/psi;4;347>>). Про Філадельфового дійкетта (міністра фінансів) Аполлонія і тодішнього управляючого його фаюмським маєтком Зенона (див., наприклад: Ougieux 1985).

²¹ «Філон бітас Зенона (порівн. прим. 20) ... Я раніше писав тобі про Гермократа, оскільки чув, що ти докладав зусиль, щоб йому допомогти і сам йому про це казав, і [тепер — Α. З.] я справді думаю, що його через декілька днів буде звільнено. Кілька інших людей безпосередньо клопоталися у його справі, однак найефективнішим виявився Кафісофон, син лікаря Філіппа (порівн. Paschidis 2008, 371-373). Письмовий звіт визнання, який виправдовує його з усіх звинувачень, вже є в руках гіпомнематографа Досіфея (порівн. Fuks 1953-1954, 205-209), щоб цар міг його прочитати перш ніж його буде звільнено згідно з установленою процедурою ... Зенонові до Філадельфії». ρ Φιλῶν Ζήνωνι χαίρειν. εἰ ἔρρωσαι αὐτός τε και οὖς θέλεις, εὐ ἀν ἔχοι· ἔρρωμῆν δὲ και αὐτός. καλῶς ποι-ήσεις ὑπὲρ ὧν Πτολεμαῖος ὕδατε λαφὸς ἀναπέμπει κεν πρὸς ἄδ. ms εἰ ἐπιμείλει δίκαισας, ἵνα τα-χέως πρὸς με ἀναστρέφηται μὴ ἐπι κολῶμαι ἐάνδεη ἀναπλεῖν συντόμως γάρ [1] οδεῖ ἀποτρέχειν ἐν τευθεν. ἐγράφα δὲ σοι και περὶ Ἑρμοκράτου πρότερον, διά τὸ ηἰσθησθαι σε πλεῦ-δονθ' ὑπέρ αὐτοῦ και αὐτός φα-νερόν αὐτῷ πεποηκέ\ναι/

(*)

και σφό-15δρ' οἶμαι ἡμερῶν ὀλίγων ἐξωαὐτὸν ἔσεσθαι. ἠνωχλήθησαν

(*)

δ' ὑπὲρ αὐτοῦ και πλείους. ἐτετέλεσεν δὲ μάλιστα Κα-φισοφῶν ὁ Φιλίππου τοῦ ἱατροῦ υἱός 20 και τῆν ἀνάκρισιν τῆν ὑπὲρ αὐτοῦ γεγραμμένην, ἦ και ἐπέλευν αὐτὸν πάντων τὸν ἐπικληθέντων, εἶχεν ἦδη Δωσι-θεος ὁ ὑπομηματογράφος, ἵνα 25ῶ βασιλεὺς ἐπαναγῶι πρὸ τοῦ ἀφειθῆναι αὐτόν, παρὰ τὸ ἔθος εἶναι οὐ-τως γίνεσθαι. τὰ δ' ἄλλα συντόμως προσδέ-χου και αὐτοὺς ἡμᾶς; και τὼν ἐν οἴκῳ δέ, κἄν αὐτὸς θλίβη [30] διατηρήσ[α]ς ἐμοῦ τὸν τόπον τ[-ca.-?-] --- -----
----- v Ζήνωνι [ε] τίς Φίλα- [δ] ἐλεφαν (P.Mich.Zen., № 55 текст документа взято з вебпорталу Papyri.info — <<http://papyri.info/ddbdp/p.mich;1;55>>). У цьому зверненні див. також PSI, № 392.

Отже, масштабний акт амністії, який згадали укладачі Александрійського декрету²², цілковито відповідає реаліям птолемейської юридичної практики. При цьому, попри суто єгипетське походження джерела, зазначений акт царського благодіяння міг поширюватися на всіх підданих александрійського монарха безвідносно до їхньої етнічної належності. На мою думку, з високим ступенем вірогідності можна навіть припустити, що першочерговим об'єктом відповідної амністії стали саме представники греко-македонської частини населення Єгипту. Власне, з вихідцями із зазначеного середовища я схильний пов'язати вищезгадане внутрішнє повстання (точніше заворушення), котре змусило Птолемея III перервати азійську кампанію 246/245 р. (див. вище)²³. Схоже на те, що Птолемей III, не бажаючи посилювати напруження у стосунках із греко-македонським сегментом населення власної країни (насамперед з воїнами-клерухами²⁴), але водночас намагаючись зберегти обличчя, одразу після приборкання заворушення удався до амністування його учасників²⁵. При цьому зазначений захід було поєднано із долученням правлячого александрійського подружжя до державного епонімного культу в постаті богів-Евергетів. Зокрема, додатковим непрямим доказом на користь викладених вище міркувань може служити присвята, зроблена військовими колоністами з числа кінних клерухів, які мешкали у Гермопольському номі. Автори відповідного присвятного напису, між іншим, дякували Птолемеєві III за якусь невизначену евергесію (I. Herm. Magn. № 1). Цілком можливо, що мали на увазі

²² При цьому, на мій погляд, підкреслення виняткової тривалості часу ув'язнення попросту могло відображати місцеву фразеологічну традицію, яка перебільшувала страждання в'язнів, а отже, і посилювала рівень значущості фараонового благодіяння.

²³ Про мою гіпотезу стосовно рушійних сил зазначеного повстання див. Zelinsky 2010, 426-433, 507-515, прим. 451-500; 2020с, 132-141, 422-434, прим. 1119-1220).

²⁴ Як уже зазначалося, кампанія 246/245 р. призвела до значних людських втрат у війську Птолемея III, зокрема з-поміж клерухів (див. прим. 10). Такий стан речей міг викликати занепокоєння серед військових колоністів, які залишалися в Єгипті, відчуваючи при цьому загрозу нової хвилі мобілізації.

²⁵ Як уважає Ц. Ла'да, такою мотивацією проголошення амністії нерідко керувалися фараони часів доелліністичного Єгипту (La'da 2013b, 35).

не лише відомі нам фіскальні послаблення²⁶, але й царське вибачення, зрештою, дароване невдоволеним воїнам.

Нарешті, сам лише факт вибачення в'язнів (передусім політичних) наближав Птолемея III до олімпійських небожителів. У цьому контексті щонайперше варто згадати вищенаведений анекдот з першої книги «Строкатих оповідок» Еліана. У ньому улюбленець Птолемея I Сотера, спонукаючи останнього до помилування приречених на страту, у риторичному запалі порівнює цей вчинок з діяннями божественних близнюків Діоскурів (див. вище).

Окрім цього, не слід забувати, що за давньогрецькою міфологічною традицією, котра з'явилась у VI–V ст., найперший акт амністії проголосив сам Зевс. Володар Олімпу виявив милосердя до свого жорстокого батька Крона (порівн. Hes. Theog. 453-467; Apol. Bibl. Myth. I. II. 5-7; Diod. V. 70; Strab. X. III. 11), якого він перед цим позбавив верховної влади і ув'язнив у безодні Тартару (Hom. II. VIII. 478-482; Hes. Theog. 717-745, 851; Aesch. Prom. Vinct. 219-223; Apol. Bibl. Myth. I. II. 1). Зевс не тільки звільнив батька з ув'язнення²⁷, але й зробив його правителем Островів Блажених (Hes. Op. 167-173; Pindar. Olymp. II. 61-75; порівн. Aesch. Eum. 640-651)²⁸. Виходячи з цього, можна припустити, що будь-який елліністичний правитель, проголошуючи амністію,

---

²⁶ Про податки, що їх сплачували клерухи до царської скарбниці (див., наприклад: Zelinskyi 2010, 120, 136, 182н, прим. 191, 195, прим. 288, 222, 286ен, прим. 50, 418-419, 502, прим. 420-421). При цьому не забуваймо, що за змістом Александрійського декрету наслідком царської економічної амністії насамперед стала радість, яка охопила військову верству (див. вище).

²⁷ Існувала навіть міфологічна традиція, згідно з якою Зевс також повернув свободу Кроновим приборчникам часів титаноматії (Pindar. Pyth. IV. 290; також див. Losev 1996, 776).

²⁸ На популярність цієї міфологічної традиції вказують приклади її використання Есхілом і Піндаром, а також наявність відповідної пізнішої вставки до Гесіодових «Робіт і днів» (Losev 1996, 483, 776; також див. вище). Згодом цей сюжет знайшов курйозне відображення в уявленнях мешканців римської Британії. Згідно з розповіддю, що її виклав Плутарх у трактаті «Про видиме на диску місяця обличчя», на захід від Британських островів, за словами місцевих жителів, розташований острів, де Зевс утримує в ув'язненні зануреного у сон Крона; при цьому останній, чие життя підтримується завдяки годуванню амброзією, зберігає ментальний зв'язок з сином, який його переміг (Plut. De facie, 26).

міг похвалитися діянням, освяченим прикладом найвищого з богів. При цьому що більші були масштаби амністії, то більше її ініціатор уподібнювався до божественного олімпійця — первинного носія надлюдської за своєю сутністю здібності вибачати й забувати.

Отже, на підставі змісту Александрійського «синодального» декрету, поєданого зі свідченнями низки наративних, епіграфічних і папірологічних джерел, можна дійти висновку, згідно з яким прийняття Птолемеєм III епіклеси «Евергет» у випадку греко-македонської складової населення елліністичного Єгипту зумовлювалося низкою царських економічних благодіянь фіскального характеру в поєднанні з масовим звільненням державних в'язнів, здійсненим у межах масштабної царської амністії.

Список джерел та літератури / List of sources and literature

Beyer-Rothhoff, B. *Untersuchungen zur Aussenpolitik Ptolemaios' III*. Bonn, 1993.

Bonneau, D. *Le fisc et le Nil: incidences des irrégularités de la crue du Nil sur la fiscalité foncière dans l'Égypte grecque et romaine*. Paris, 1971.

Bringmann, K. The King as Benefactor: Some Remarks on Ideal Kingship in the Age of Hellenism. In: A. Bulloch, E. Gruen, A. Long, A. Stewart (ed.), *Images and Ideologies. Self-definition in the Hellenistic World*. Berkeley – Los Angeles – Oxford, 1993, pp. 8-25.

Brumbaugh, M. *The new politics of Olympos: kingship in Kallimachos' hymns*. New York, 2019.

Carrez-Maratray, J.-Y. *Bérénice II d'Égypte, une reine dans les étoiles*. Paris, 2014.

Chaniotis, A. Normen staerker als Emotionen? Der kulturhistorische Kontext der griechischen Amnestie. In: K. Harter-Uibopuu, F. Mitthof (Hg), *Vergeben und Vergessen? Amnestie in der Antike*. Wien, 2013, pp. 47-70.

Clayman, D. *Berenice II and the Golden Age of Ptolemaic Egypt. Women in antiquity*. Oxford — New York, 2014.

Coppola, A. Kings, Gods and Heroes in a Dynastic Perspective: A Comparative Approach. *Erga-Logoi*, Vol. 2, 2016, pp. 17-37.

Coşkun, A. The war of Brothers, the Third Syrian War, and the Battle of Ankyra (246–241 BC): a Re-Appraisal. In: K. Erickson (ed.), *The Seleukid Empire, 281–222 BC: War within the Family*. Swansea, 2018, pp. 197-252.

Doningo Gygax, M. *Benefaction and rewards in the ancient Greek city: the origins of Euergetism*. Cambridge, 2016.

Dreher, M. Die Herausbildung eines politischen Instruments: Die Amnestie bis zum Ende der klassischen Zeit. In: K. Harter-Uibopuu, F. Mitthof (Hg.), *Vergeben und Vergessen? Amnestie in der Antike*. Wien, 2013, pp. 71-94.

El-Masry, Y., Altenmüller, H., Thissen, H.-J. *Das Synodaldekret von Alexandria aus dem Jahre 243 v. Chr.* Hamburg, 2012.

Fuks, A. Dositheos son of Drimylos: a prosopographical note. *The Journal of Juristic Papyrology*, 7-8, 1953-1954, pp. 205-209.

Gabelko, O. L. *Istoriya Vifinskogo tsarstva*. Sankt-Peterburg, 2005. (In Russian)
Габелко, О. Л. *История Вифинского царства*. Санкт-Петербург, 2005.

Gehrke, H.-J. *Geschichte des Hellenismus*. München, 1990.

Grabowski, T. *Ostatni Triumf Ptolemeuszy. Czwarta Wojna syryjska (221–217 p.n.e.)*. Kraków, 2010.

Grainger, J. D. *The Syrian Wars*. Leiden – Boston, 2010.

Hauben, H. L'expédition de Ptolémée III en Orient et la sédition domestique de 245 av. J.-C. Quelques mises au point. *Archiv für papyrusforschung und verwandte gebiete*, Bd. 36, 1990, pp. 29-37.

Hayden, B. *Price Formation and Fluctuation in Ptolemaic Egypt*. PhD Dissertation. Chicago, 2018.

Hölbl, G. *A History of the Ptolemaic Empire: Transl. from germ.* London – New York, 2001.

Huss, W. *Ägypten in hellenistischer Zeit: 332-30 v.Chr.* München, 2001.

Johstono, P. *The Army of Ptolemaic Egypt 323 to 204 BC An Institutional and Operational History*. Barnsley, 2020.

Koenen, L. The Ptolemaic King as a Religious Figure. In: A. Bulloch, E. Gruen, A. Long, A. Stewart (ed.), *Images and Ideologies. Self-definition in the Hellenistic World*. Berkeley – Los Angeles – Oxford, 1993, pp. 26-116.

La'da, C. Amnesty in Hellenistic Egypt. A Survey of the Sources. In : K. Harter-Uibopuu, F. Mitthof (Hg.), *Vergeben und Vergessen? Amnestie in der Antike*. Wien, 2013, pp. 163-209.

La'da, C. Amnesty in Pharaonic Egypt. In : K. Harter-Uibopuu, F. Mitthof (Hg.), *Vergeben und Vergessen? Amnestie in der Antike*. Wien, 2013, pp. 17-43.

Ladynin, I. A. Tret'ya Siriyskaya voyna i zakhvat Ptolemeyem III v Azii kul'tovykh predmetov v svedeniyakh knigi Daniila i Porfiriya Tirskogo. *Antiquitas Aeterna*, вып. 2, 2007, s. 273-287. (In Russian)

Ладынин, И. А. Третья Сирийская война и захват Птолемеем III в Азии культовых предметов в сведениях книги Даниила и Порфирия Тирского. *Antiquitas Aeterna*, вып. 2, 2007, с. 273-287.

Ladynin, I. A. Dinasticheskiy kul't i eponimnoye zhrechestvo Ptolemeyev. V sb.: S. Yu. Saprykin, I. A. Ladynin (red.), *«Bogi sredi lyudey»: kul't praviteley v ellinisticheskoy, post-ellinisticheskoy i rimskoy mire*. Moskva – Sankt-Peterburg, 2016, s. 265-312. (In Russian)

Ладынин, И. А. Династический культ и эпонимное жречество Птолемеев. В сб.: С. Ю. Сапрыкин, И. А. Ладынин (ред.), *«Боги среди людей»: культ правителей в эллинистическом, постэллинистическом и римском мире*. Москва – Санкт-Петербург, 2016, с. 265-312.

Losev, A. F. *Mifologiya grekov i rimlyan*. Moskva, 1996. (In Russian)

Лосев, А. Ф. *Мифология греков и римлян*. Москва, 1996.

Ludlow, F. M., Manning, J. G. Revolts under the Ptolemies: A Palaeoclimatological Perspective. In: J. Collins, J. G. Manning (ed.), *Revolt and Resistance in the Ancient Classical World and the Near East. In the Crucible of Empire*. Leiden – Boston, 2016, pp. 154-171.

Manning, J. G. *The Last Pharaohs. Egypt under the Ptolemies, 305-30 BC*. Princeton; Oxford, 2010.

Muccioli, F.-M. *Gli epiteti ufficiali dei re ellenistici*. Stuttgart, 2013.

Olbrycht, M. J. *Early Arsakid Parthia (ca. 250–165 B.C.): At the Crossroads of Iranian, Hellenistic, and Central Asian History*. Leiden – Boston, 2021.

Olivier, J., Lorber, C. Three Gold Coinages of Third-Century Ptolemaic Egypt. *Revue belge de Numismatique et de Sigillographie*, t. 159, 2013, pp. 49-150.

Van Oppen de Ruyter, B. *Berenice II Euergetis. Essays in Early Hellenistic Queenship*. New York, 2015.

Orrioux, C. *Zenon de Caunos, parépidèmos, et le destin grec*. Paris, 1985.

Paschidis, P. *Between city and King. Prosopographical Studies on the Intermediaries Between the Cities of the Greek Mainland and the Aegean and the Royal Courts in the Hellenistic Period (322–190 BC)*. Athens, 2008.

Pfeiffer, St. ntr.wj.mnh.wj – theoi Euergetai. Das dritte Ptolemaierpaar im Kanoposdekret. Eine "ganzheitliche" Betrachtung. *Egyptian museum collections around the world*, Bd. 2, 2002, pp. 937-947.

Pfeiffer, St. Das Dekret von Kanopos (238 v.Chr.). Kommentar und historische Auswertung eines dreisprachigen Synodaldekretes der ägyptischen Priester zu Ehren Ptolemaios' III. und seiner Familie. *Archiv für papyrusforschung und verwandte gebiete*, (Beih.), Bd. 18, 2004, pp. I-386.

Pfeiffer, St. *Die Ptolemäer: im Reich der Kleopatra*. Stuttgart, 2017.

Pfeiffer, St. Griechische und lateinische Inschriften zum Ptolemäerreich und zur römischen Provinz Aegyptus. 2. Aufl. Berlin – Münster, 2020.

Pfeiffer, St., Klinkott, H. Legitimizing the Foreign King in the Ptolemaic and Seleucid Empires: The Role of Local Elites and Priests. In: C. Fischer-Bovet, S. von Reden (ed), *Comparing the Ptolemaic and Seleucid empires: integration, communication, and resistance*. Cambridge – New York, 2021, pp. 233-261.

Prioux, E. Callimachus' Queens. In: B. Acosta-Hughes, L. Lehnus, S. Stephens (ed.), *Brill's Companion to Callimachus*. Leiden, 2011, pp. 201-224.

Psoma, S. Numismatic Evidence on the Ptolemaic Involvement in Thrace During the Second Syrian War. *American Journal of Numismatic*, vol. 20, 2008, pp. 257-263.

Scheibeireiter, Ph. Atheniensium vetus exemplum: Zum Paradigma einer antiken Amnestie. In: K. Harter-Uibopuu, F. Mitthof (Hg.), *Vergeben und Vergessen? Amnestie in der Antike*. Wien, 2013, pp. 95-126.

Sewell-Lasater, T. *Becoming Kleopatra: Ptolemaic Royal Marriage, Incest, and the Path to Female Rule*. PhD Dissertation. Houston, 2020.

Shelton, J. Notes on the Ptolemaic Salt Tax under Ptolemy III. *Zeitschrift für papyrologie und epigraphik*, Bd. 71, 1988, pp. 133-136.

Smith, H. A Note on Amnesty. *The journal of egyptian archaeology*, vol. 54, 1968, pp. 209-214.

Surikov, I. Ye. *Ocherki ob istoriopisanii v klassicheskoy Gretsii*. Moskva, 2011. (In Russian)
Суриков, И. Е. *Очерки об историописании в классической Греции*. Москва, 2011.

Thiers, Ch. Égyptiens et Grecs au service des cultes indigènes. Un aspect de l'évergétisme en Égypte lagide. In: M. Molin (dir), *Les régulations sociales dans l'Antiquité. Actes du colloque d'Angers 23-24 mai 2003*. Rennes, 2006, pp. 275-301.

Thissen, H.-J. *Studien zum Raphiadekret*. Meisenheim am Glan, 1966.

Volkman, H. Der Herrscherkult der Ptolemäer in phoenikischen inschriften und sein Beitrag zur Hellenisierung von Kypros. *Historia*, Vol. 5, 1956, pp. 448-455.

Zelinskyi, A. L. *Aleksandriys'ki faraony ta yikhni piddani. Zmitsnennya vldy pershykh Ptolemeyiv*. Kyiv, 2010. (In Ukrainian)

Зелінський, А. Л. *Александрійські фараони та їхні піддани. Зміцнення влади перших Птолемеїв*. Київ, 2010.

Zelinskyi, A. L. Golod v Egipte pri Ptolemeye III Evergete: peresmotr datirovki i istochnikovoy bazy. *Vostok [Orient]*, 2020, no. 3, s. 65-73. (In Russian)

Зелінський, А. Л. Голод в Египте при Птолемеє III Евергете: пересмотр датировки и Источниковой базы. *Восток*, 2020, № 3, с. 65-73.

Zelinskyi, A. L. Prinyatiye Ptolemeyem III epiklezy «Everget» v svete t. n. Aleksandriyskogo sinodal'nogo dekreta. U zb.: *Problemy istoriyi ta arkeolohiyi Ukrainy. Tezy dopovidey XII mizhnarodnoyi naukovoyi konferentsiyi (lystopad 2020 roku)*. Kharkiv, 2020, s. 35. (In Russian)

Зелінський, А. Л. Принятіє Птолемеєм III епіклезы «Евергет» в светі т. н. Александрійського синодального декрета. У зб.: *Проблеми історії та археології України. Тези доповідей XII міжнародної наукової конференції (листопад 2020 року)*. Харків, 2020, с. 35.

Zelinskyi, A. L. *Vid basylevsiv-faraoniv do faraoniv-basylevsiv: pershi 100 rokv ptolemeyivs'koyi monarkhiyi*. Vinnytsya – Kyiv, 2020. (In Ukrainian)

Зелінський, А. Л. *Від басилевсів-фараонів до фараонів-басилевсів: перші 100 років птолемеївської монархії*. Вінниця – Київ, 2020.

Zelinskyi, A. L. Antiokh II i Rodos vo vremya II Siriyskoy voyny: vozmozhnaya tsel' voyennogo al'yansa. *Starodavnie Prychornomor'ia [The Ancient Black Sea region]*, vyp. XIII, s. 158-164. (In Russian)

Зелінський, А. Л. Антиох II и Родос во время II Сирийской войны: возможная цель военного альянса. *Стародавнє Причорномор'я*, вип. XIII, 2021, с. 158-164.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

BCHP — Babylonian Chronographic Texts from the Hellenistic Period, Forthcoming.

CGC — Catalogue général des antiquités égyptiennes du Musée du Caire, Le Caire.

I.Herm.Magn. — Inscriptions grecques d'Hermoupolis Magna et de sa nécropole, Le Caire.

OGIS — Orientis Graeci inscriptiones Selectae, Leipzig.

P.Col. Zen. — Columbia Papyri. Zenon Papyri, New York.

P.Mich.Zen. — Zenon Papyri in the University of Michigan Collection, Ann Arbor.

PSI — Papiri gracchi e latini, Firenze.

Andrii Zelinskyi

Doctor of Historical Sciences, Acting Leading Researcher

State Institution “Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine”

Leontovich str., 5, 01054, Kyiv, Ukraine

Email: z-al@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0214-4625>

ON THE QUESTION OF THE ADOPTION OF THE EPICLESIS ‘EUERGETES’ BY PTOLEMY III

In 2020, I published the monograph From Basileis-Pharaohs to Pharaohs-Basileis: The First 100 Years of the Ptolemaic Monarchy. In that book, I proposed to move the date of the famine that occurred during the reign of Ptolemy III from 245/244 BC to the period between 243 and 238 BC, drawing on the evidence of the Alexandrian ‘synodal’ decree of 3 December 243 BC. If my hypothesis is correct, it becomes necessary to reconsider the background of Ptolemy’s adoption of the Greek form of the sacred epiclesis ‘Euergetes’ (Benefactor), which earlier I associated with the help that the population of Egypt received from the king during that famine. In modern historiography, there are a number of alternative suggestions regarding the prior actions of Ptolemy III, supposedly consistent with the Hellenistic ideas about euergetism. Among them are the victorious end of the Asian military campaign (246–245 BC); suppression of unrest in Egypt; return to Egypt of the statues of local gods and cult objects that had been removed by the Persian conquerors; and deeds for the benefit of Egyptian temples and sacred animals. But these actions of Ptolemy III either did not meet the definition of a ‘beneficent act’ or concerned only ethnic Egyptians. Traces of the Greek semantic content of the epiclesis ‘Euergetes’ should be sought in the Alexandrian ‘synodal’ decree produced by the Egyptian priesthood. It contains a list of the king’s merciful acts

during the first years of his reign, including the easing of fiscal policy and proclamation of a mass amnesty. Such actions were understood as euergetism in the Egyptian and Greek (especially Hellenistic) traditions. Either of them could become the reason for the official deification of the Hellenistic ruler. Responding with an apotheosis to a large-scale act of economic euergetism became everyday reality in the Hellenistic world. Amnesty for prisoners also directly brought the benefactor closer to the Olympian gods, led by Zeus himself.

Keywords: Hellenistic Egypt, Ptolemy III, Alexandrian 'synodal' decree, deification, euergetism, amnesty.

*Текст надійшов до редакції 01.05.2023.
The text was received by the editors 01.05.2023.*

*Текст затверджено до друку 25.06.2023.
The text is recommended for printing 25.06.2023.*